

18. MacKinnon, D.W. (1962), «The nature and nurture of creative talent», *American Psychologist*, 17, 484-495.
19. Wallas, G. *The art of thought*. New-York: Harcourt Brace, 1926.

The article is informed about the structure of creative intellectual activities. It is analyzed the nature of intuitive thinking in ties with the logical thinking. It are the two most important psychological components of creative activities.

Key words: creative thinking, intuitively intellect, intellectual activities.

Отримано: 24.06.2009

УДК 159.92

О.А. Гульбс

ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИКЛАДАЧА НА ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТТЯХ

Лекція є провідним видом навчальних занять і визначає зміст та спрямованість навчального процесу. Виділення та систематизація основних ознак, що визначають навчальну ефективність лекції, є виключно важливими, передусім, у практичному плані підготовки фахівців. У результаті проведеного аналізу було виявлено суттєво значущі умови, за якими лекція набуває ефективності і високо оцінюється студентами.

Ключові слова: професійний потенціал викладача, особистість викладача, лекція, лекційні заняття, лекційний метод навчання, навчальний матеріал, проблемне навчання, пошукові моделі.

Лекция является ведущим видом учебных занятий и определяет содержание и направленность учебного процесса. Выделение и систематизация основных признаков, которые определяют учебную эффективность лекции, являются исключительно важными, прежде всего, в практическом плане подготовки специалистов. В результате проведенного анализа были выявлены существенно значимые условия, при которых лекция приобретает эффективность и высоко оценивается студентами.

Ключевые слова: профессиональный потенциал, личность преподавателя, лекция, лекционные занятия, лекционный метод обучения, учебный материал.

Постановка проблеми. Традиційна вузівська лекція, як правило, носить пасивний характер і не мобілізує студента на активну працю. Сьогодні виникає потреба активізації вузівської лекції, використання проблемних, евристичних методів, стимулюючих пізнавальні процеси майбутніх фахівців. Проведення таких лекцій потребує реалізації професійного потенціалу викладача.

Аналіз останніх досліджень. У професійній підготовці студентів важливе місце займає знайомство їх з першоосновами науки, з її основними категоріями, методологією та значенням їх для професійної діяльності майбутніх фахівців. Лекція дозволяє висвітлювати навчальний матеріал на рівні найновіших досягнень науки, розкривати перспективи її подальшого розвитку у тісному зв'язку з життям. Творча думка викладача, його живе, переконливе слово, демонстрація різних засобів наочності – усе це у сукупності є системою засобів, використання якої є необхідним для активізації пізнавальної діяльності студентів, вироблення в них відповідного емоційного ставлення до положень та ідей, про які йдеться, цілеспрямованості та наполегливості у досягненні мети [6, с. 76].

На думку Т.С. Яценко, лекція є однією із форм спілкування, безпосереднього контакту викладача із студентами. Подаючи навчальний матеріал, викладач не тільки повідомляє певні ідеї, факти, але й виражає своє ставлення до них, до науки, що викладається, зважаючи на характер та склад аудиторії. У результаті студенти засвоюють не безликі абстракції, а ідеї, що відповідають їх запитам і відображають погляди викладача [7, с. 35].

Опрацьовуючи лекцію, студенти залучаються до активного включення мислення, слідкують за логікою розмірковування лектора, обдумують разом з ним, виробляють уміння сприймати складні теоретичні положення. Так лекція перетворюється на «школу мислення», певною мірою залучає студентів до процесу наукового дослідження [4, с. 155].

Належна підготовка до лекції та її проведення розкриває якості мислення самого викладача, спонукає їх до поглибленого вивчення навчального матеріалу, його переробки та проектування. При цьому забезпечується як у студентів, так і викладачів підвищення інтересу до науки, що вивчається, потреби у поповненні знань, вироблення діалектичного підходу до аналізу явищ реальної дійсності, навичок теоретичного дослідження, формування глибоких наукових, моральних, естетичних переконань, світобачення тощо [5, с. 156].

Формування мети статті і постановка задачі. Поряд з великою кількістю суджень, що їх було висловлено у зв'язку з визначенням вимог до лекції, було багато і вимог до викладача як лектора. Передусім студенти хочуть бачити лектора ерудованою людиною з принциповими та самостійними позиціями, яка досконало знає свій предмет та вільно орієнтується у суміжних навчальних дисциплінах і вміє поставити кардинальні питання цих наук, викликати в аудиторії науково-творчий інтерес. Тому доцільно розглянути можливість викладача та його професійний потенціал на лекційних заняттях.

Виклад основного матеріалу. Сутність лекційного методу полягає в тому, що, з одного боку, лектор викладає основні теоретичні питання теми, аналізує та узагальнює їх, а з другого – студенти сприймають та обмірковують навчальний матеріал,

приходять через спільну з викладачем роботу до самостійних узагальнень та висновків.

Студенти були єдині щодо того, що найбільш сильне враження дає високий науковий рівень викладення лекційного матеріалу, новітня інформація, висвітлення найбільш складних проблем, аргументована критика слабких теорій. Більшість студентів вважають найбільш важливими такі ознаки, як: «постановка спірних проблем з метою спонукання до самостійного мислення» та «висвітлення методологічних та світоглядних питань». Поряд з цим значне місце займають також вимоги щодо зв'язку лекції з життям.

Студенти високо оцінюють лекцію як ефективний засіб професійної підготовки. На підтвердження цього висновку можна звернутись до їх міркувань, зроблених під час опитування. Студенти висловили думки щодо дидактичних позитивних якостей лекції: «вона є орієнтиром для подальшої самостійної роботи над літературою, яку було порекомендовано»; «формує пізнавальний інтерес»; «озброює методикою роботи над курсом». Були й критичні висловлювання. В основному, вони пов'язані з невисокою якістю прочитаних лекцій, з недостатньою забезпеченістю навчальною літературою, з рівнем індивідуальних запитів студентів, їх знаннями та досвідом, професійною підготовкою та спеціалізацією. Загалом студенти єдині в думці, що змістовна, методично грамотно прочитана лекція є завжди потрібною.

У методичному відношенні студенти ставлять вищий бал манері читання лекції (щоб вона була «жива, захоплююча»), переконливості та глибини розкриття питань. Найбільш негативно оцінюються «загальні фрази», «велика кількість цитат, що їх перераховують», «відсутність власних думок у викладача», «переказування підручника», «просте перерахування пунктів та підпунктів» тощо [1, с. 175].

Високі вимоги висуваються студентами до логіки читання лекцій, доступності викладення, до культури мови лектора, а також до вміння забезпечити та постійно підтримувати контакт з аудиторією. Більша частина студентів висловились за те, щоб лекції читалися не за текстом, а у вільній манері викладення: це допомагає, вважають вони, обміркувати та глибше засвоїти матеріал, вловити живі інтонації голосу. Окремі студенти досить категоричні в тому, що «викладач, який не здатний самостійно висловити свої думки, авторитету мати не буде» [3, с. 97].

Поряд з великою кількістю суджень, висловлених у зв'язку з визначенням вимог до лекції, було багато і вимог до викладача як лектора. У першу чергу студенти хочуть бачити лектора ерудованою людиною з принциповими та самостійними позиціями, яка досконало знає свій предмет та вільно орієнтується у суміжних навчальних дисциплінах і вміє поставити кардинальні питання цих наук, викликати в аудиторії науково-творчий інтерес. Студенти високо цінують викладачів, які постійно працюють над собою, над науковою проблемою та вносять у викладання

свій «індивідуальний почерк», «розмірковують уголос». Особливу прихильність викликає у них той лектор, у якого «є любов до своєї науки, ентузіазм та зацікавленість у тому, щоб викликати великий інтерес до цієї науки у кожного слухача» [2, с. 8].

У зв'язку з цим висловлюється низка вимог до методичної майстерності викладача. У ньому хочуть бачити людину запальну та водночас таку, яка володіє вмінням читати лекції вільно, пробуджувати інтерес навіть до «нецікавого» навчального матеріалу. У цьому йому повинні допомагати, на думку студентів, добре поставлений голос, вміння використовувати потрібні інтонації, жести, багатство та правильність мови, почуття темпу та ритму викладання, і головне, як підкреслює більшість студентів, – «почуття робочого ритму аудиторії, постійне взаєморозуміння з нею».

Кожний викладач здійснює професійний вплив на аудиторію своїми особистісними та професійними якостями як лектора, так і науковця. Насамперед, переконує наукова лекція, яка має глибокі обґрунтування та доведення. Переконливість досягається головним чином: чітким визначенням методологічних позицій, дидактичних та навчальних цілей; бездоганною логікою викладання; правильним використанням наукових понять, категорій, фактичного матеріалу. Доказовість лекції багато в чому залежить від того, наскільки викладач націлив її на розв'язання найбільш актуальних, гострих питань, як він намагався вирішити та вирішує їх, як володіє майстерністю публіцистичного, злободенного викладання матеріалу [7, с. 104].

Окрім переконливості, лекційний матеріал повинен відрізнятися новизною, інформативною ємкістю, включити матеріал, що висвітлює основні та найбільш складні питання теми. Лише у такому випадку лекція викликає увагу та інтерес до науки, сприяє тому, що студенти активно думають та приходять до відповідних висновків, точок зору, переконань [1, с. 179].

Цілком закономірним у цьому зв'язку є все більш широке застосування у лекціях проблемного викладання матеріалу, тобто такого засобу його повідомлення, котрий ставить студентів у позицію дослідників, які шукають спільно з лектором відповіді на поставлені питання [7, с. 109]. Спільно розкриваючи протиріччя у розвитку явищ та процесів, обмірковуючи гіпотези, засоби перевірки їх істинності, аргументуючи, розмірковуючи, студенти залучаються викладачем до пошуку істини. Викладач, пропонуючи можливі шляхи вирішення поставленої наукової проблеми, підводить студентів до оптимального варіанта її вирішення. Знайдені рішення, правильні висновки у такому випадку здаються студентам результатами самостійної роботи, а ті узагальнення, до яких вони приходять, стають їх власними, внутрішньо прийнятими переконаннями. На таких лекціях створюються і підтримуються творчі умови, які сприяють глибокому розкриттю логіки самої науки, її методу, виникненню потрібного емоційного настрою студентів [6, с. 51-52].

Не менш важливими при проведенні лекції є організованість, точність, дисциплінованість викладача. Особиста зразковість та авторитетність викладача у зв'язку з цим набуває також досить суттєвого значення, є важливою ознакою навчання. Однією із ознак належно проведеної лекції є також висока культура та техніка мовлення викладача. Студенти ставляться до цього чинника з особливою упередженістю, бо майстерності слова, переконання вони вчать, в першу чергу, у викладачів-професіоналів [4, с. 159].

Однією із вимог щодо забезпечення навчального впливу лекції є також використання засобів наочності, художніх образів тощо. Ці засоби дозволяють інтенсифікувати працю викладача і студентів та при менших витратах сил досягати більш високих освітніх та навчальних результатів. Вони сприяють формуванню поглядів та переконань, роблять архітектоніку викладення естетично привабливою [7, с. 56].

Проведений аналіз дозволив розробити суттєво-значущі умови що визначають професійний характер лекції (табл. 1.).

Таблиця 1

Суттєво значущі умови, що визначають професійний характер лекції

№ з/п	Суттєво значущі умови
1 2 3 4 5	За змістом 1 Чіткість світоглядних позицій, науковий рівень. 2 Переконливість та доказовість. 3 Новизна матеріалу, інформативна ємкість. 4 Зв'язок з життям, з практикою роботи фахівця. 5 Відповідність змісту особливостям аудиторії
1 2 3 4 5	За організацією 1 Організація викладу лекцій: чіткість структури, логічність викладення, переходів від одного питання до іншого тощо. 2 Вдумливо – пристрасне вступне слово викладача. 3 Створення психологічного настрою та підготовка студентів до активного пізнавального пошуку 4 Організація колективної мислєдіяльності студентів. 5 Постійний контакт, взаєморозуміння між лектором та аудиторією
1 2	За методами проведення лекції 1 Вміле використання традиційних та інноваційних засобів проведення лекції та застосування сучасної наочності. 2 Активізація лекції проблемним викладанням.

№ з/п	Суттєво значущі умови
3	Спонування студентів до роздумів, пошуків оптимальних рішень
1	Особиста зразковість, авторитетність викладача. Вільний, емоційно-виразний виклад.
2	Культура мови (понятійна точність, дохідливість, правильність вимови, наголосу в словах).
3	Техніка мови (різноманітність інтонації, темпу, звучності голосу, виразність, міміка).
4	Психологічна культура

Отже, змістовна, організаційна та методична сторони лекції матимуть суттєвий вплив на її навчальну ефективність з тим більшою виразністю, чим яскравішою та сильнішою буде наявність сукупності умов, що визначають цю ефективність. І навпаки, слабкий вияв однієї або ж декількох ознак понижують навчальну цінність лекції або зводять її до нуля, перетворюють на формальний захід, який залишає студентів байдужими, пасивними [3, с. 9].

Кожна із суттєво значущих ознак є своєрідним окремим критерієм майстерності читання лекції, а у своїй сукупності вони складають синтезований критерій цієї майстерності. Для визначення навчальної результативності лекції застосовуються критерії, що визначають ступінь її впливу на студентів, тобто використовуються критерії навчальної цінності навчального заняття, у даному випадку – стосовно лекції.

Аналіз досвіду лекційного викладання показує, що систему критеріїв майстерності читання лекції та її навчальної ефективності як загальну систему рекомендацій доцільно використовувати у вигляді, наведеному у *табл. 2*.

Таблиця 2

Система критеріїв майстерності читання лекції та її навчальної ефективності

№ з/п	Критерії	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
За змістом				
1	Світоглядний, науково-теоретичний рівень.	Світоглядна спрямованість яскраво виражена. Виклад теоретичних положень глибоко науковий.	Виклад науково спрямований, однак місцями описовий. Критичний аналіз теорій достатній.	Виклад децього об'єктивістський. Більше опису, ніж аналізу.

№ з/п	Критерії	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
2	Новизна, інформативна ємкість матеріалу.	Багато нових цікавих відомостей.	Більше нового, ніж відомого.	Більше повторень вже відомого, ніж нового
3	Переконливість та доведеність.	Розмірковування переконливі та доведені, насичені новими, повчальними фактами.	Основні розмірковування переконують. Частина положень бездоказово декларується. Фактів достатньо, але не всі вони переконливі.	Виклад більше розрахований на прийняття як належного (на віру); фактів мало, вони не переконливі.
4	Зв'язок з життям, практикою роботи.	Постійний, всебічний, органічний.	Періодичний у більшості питань, в окремих випадках – штучний.	Епізодичний, однобічний, часто штучний.
5	Відповідність змісту особливостям аудиторії	Виклад складний, але доступний. Належним чином (у повному обсязі) враховується профіль вузу, спеціалізація студентів	Виклад популярний, достатньо враховується профіль, спеціалізація студентів	Виклад занадто популярний, місцями спрощений. Спеціалізація студентів враховується недостатньо
За методикою та організацією				
6	Манера читання лекції.	Виклад вільний, емоційно-виразний.	Деяка пов'язаність текстом, сухість, монотонність викладу.	Постійний зв'язок з текстом. Матеріал викладається сухо, байдуже.

№ з/п	Критерії	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
7	Характер постановки проблем, питань.	Спонукає до думки, заставляє розмірковувати, виробляти ставлення до матеріалу, що викладається. Сміливо ставить та вирішує важкі, болючі питання.	Викладач мало спонукає до розмірковувань. Більше дає готової інформації для запам'ятовування. Намагається не загострювати увагу на спірних питаннях.	Переважає інформаційний стиль викладу. Проблеми майже не піднімаються або взагалі відсутні. Складні та спірні питання обминаються.
8	Контакт, взаєморозуміння лектора з аудиторією.	Постійний. Викладач чутливо реагує на зміну рівня уваги та реакції аудиторії.	Періодичний, не завжди достатній, належним чином не враховуються зміни в аудиторії.	Практично відсутній. Зміни в аудиторії, як правило, залишаються непоміченими та не враховуються.
9	Культура та техніка мови.	Виклад жвавий, образний, захопливий, виразний.	Виклад досить жвавий, виразний. Місцями трапляються словесні штампи, неправильна вимова та наголос у словах.	Виклад невиразний, багато мовних штампів, слів-паразитів, помилок у вимові.

№ з/п	Критерії	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
10	Використання засобів наочності.	Змістовне, цікаве. Кількість, місце, час демонстрацій обгрунтоване та виважене.	Корисне, але великої інформації не дає, мають місце крайнощі щодо кількості засобів наочності, елементи непродуманості у їх використанні.	Засоби наочності практично не працюють на тему. Найвні диспропорції у кількості їх використання, непродумано місце та час їх використання.
11	Ставлення викладача до лекції та аудиторії.	Особиста переконаність яскраво виражена. Найвна до аудиторії, до самого себе, уважність та чуйність до студентів.	Відчувається переконаність, але без пристрасті. Вимогливий та чуйний, але більше за необхідністю, за обов'язком.	Викладання схоже на виконання службових обов'язків. Відчувається байдужість.
12	Організація викладу матеріалу	План та структура чіткі. Виклад, переходи та висновки логічні	План та структура слабкі. Виклад місцями не досить логічний	Виклад безладний. Логіка переходів від одного положення до іншого – не досить відчутна
За ефективністю виховного впливу				
13	Ступінь засвоєння лекційного матеріалу та характер його оцінки студентами.	Основні положення засвоєні глибоко та у повному обсязі. Слухачі починають з нових позицій оцінювати явища соціальної дійсності.	Основний матеріал засвоєно, але місцями неглибоко та не у повному обсязі. Є спроби оцінити явища соціальної дійсності з нових позицій.	Матеріал лекції засвоєний поверхово, не у повному обсязі. Студенти залишаються до нього байдужими.

№ з/п	Критерії	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
14	Керівництво одержаними знаннями як системому поглядів та принципів.	Студенти впевнено керуються засвоєними ідеями та положеннями.	Студенти взяли до уваги засвоєні ідеї та положення. Однак мають місце епізодичні відхилення від їх виконання.	Засвоєні ідеї та положення залишились більше знаннями, а не переконаннями.
15	Ставлення студентів до лекції та лектора.	Викликала великий інтерес, почуття вдячності та подяки до викладача.	Слухалась з інтересом, викликала почуття схвалення.	Інтересу не викликала. Найвні навіть прояви прикrostі та незадоволення.
16	Поведінка студентів під час лекції.	Дисциплінована, уважна, зібрана, колективістська.	Дисциплінована, уважна, зібрана, колективістська, однак з елементами порушень цих характеристик.	У поведінці слухачів нерідко з'являлись антиподи бажаних якостей.

Упровадження у роботу викладачів запропонованої системи показало, що знання цих ознак дає можливість викладачам працювати більш упорядковано, цілеспрямовано, співвідносити свої дії з основними вимогами до лекції, підвищує почуття відповідальності за свою роботу, спонукає до вдосконалення педагогічної майстерності.

Спостереження за роботою викладачів свідчать, що запропонована система оцінки якості лекції підвищує увагу лекторів до питань змісту, організації та методики викладання, дає можливість реально побачити їм свої сильні та слабкі сторони, розширює можливості для посилення відповідних аспектів лекцій та у підсумку досягти значного просування вперед.

Добиватись, щоб лекції містили у собі яскравий вияв сукупності якомога більшої кількості ознак (умов) – справа нелегка: саме в плані виконання навчальної функції лекції викладачі зазнають поразки, мають найбільші труднощі. Результати спостереження свідчать про те, що слабкі місця у лекційному викладі пов'язані якраз із тими ознаками, які розцінюються як «особливо важливі» для вирішення навчальних завдань.

Висновки і перспективи дослідження.

1. Ефективне використання навчальної функції лекції у змістовному, методичному та організаційному плані потребує від викладача: чітко вияснити основну ідею лекції, її освітні та професійні завдання; проаналізувати професійні можливості курсу лекцій; безперервно поновлювати, збагачувати лекційний матеріал, оперативно реагувати на соціальні, наукові, технічні та інші явища і процеси, враховуючи профіль ВНЗ.
2. Викладач ВНЗ повинен постійно вдосконалювати педагогічну техніку читання лекцій; безперервно здійснювати самоконтроль за якістю викладання, володіти сучасними інноваційними технологіями.
3. Методична робота, яка спрямована на підвищення навчальної ефективності лекції з боку кафедр, повинна передбачати: колективне та індивідуальне взаємовідвідування лекцій викладачами; заслуховування й обговорення поточних лекцій на кафедрі, на предметно-методичних комісіях.
4. З метою підвищення ефективності якості викладання лекцій керівництво кафедр повинно контролювати лекції, аналізувати та систематизувати зауваження щодо проведення лекцій, рекомендації доводити до уваги лектора.
5. Саме виконання сукупності цих головних апробованих умов буде сприяти тому, що суттєві ознаки лекції, які визначають її професійний характер, виявляють яскравіше та обумовлюють високу ефективність лекційного викладання як засобу виховання високих моральних та професійних якостей у студентів.

Список використаних джерел

1. Богданова І. М. Оновлення професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів на основі застосування інноваційних технологій / Педагогіка та психологія. – № 4, 1997. – С. 174-184.
2. Зязюн І.А., Карамущенко Л.В., Кривonos І.Ф. та ін. Педагогічна майстерність: Підручник. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
3. Киричук О. В., Кoberник О. М. Психолого-педагогічне проектування навчально-виховного процесу // Педагогіка та психологія. – № 4. – 1996. – С. 4-9.
4. Макагон К. В. Формування готовності педагогів до інноваційної діяльності // Педагогіка та психологія. – № 4. – 1997. – С. 155-160.
5. Семиченко В. А. Концепция целостности и ее реализация в профессиональной подготовке будущих учителей: Дис... д-ра психол. наук. 19.00.07. – К., 1992. – 398 с.

6. Харькин В. Н. Педагогическая импровизация: теория и методика. – М., 1992.
7. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К.: Освіта, 1993. – 208 с.

A lecture is the leading type of lessons and determines maintenance and orientation of educational process. Selection and systematization of basic signs, which determine educational efficiency of lecture, are exceptionally important, foremost, in the practical plan of preparation of specialists. As a result of the conducted analysis there were exposed substantially meaningful terms at which a lecture acquires efficiency and highly estimated students.

Key words: professional potential, personality of teacher, lecture, lecture employments, lecture method of studies, educational material.

Отримано: 05.10.2009

УДК 159.9.019.4

І.Г. Денисов

ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОГО РЕАГУВАННЯ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У ПРОФІЛАКТИЦІ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Стаття присвячена проблемі дослідження асоціальної поведінки підлітків. Автор розглядає конфлікт як один із чинників асоціальної поведінки та пропонує формувати адекватні форми реагування в конфліктних ситуаціях у комплексній програмі профілактики асоціальної поведінки підлітків.

Ключові слова: підлітковий вік, конфлікт, конфліктна ситуація, асоціальна поведінка, профілактика асоціальної поведінки.

Статья посвящена проблеме исследования асоциального поведения подростков. Автор рассматривает конфликт как одну из причин асоциального поведения и предлагает формировать адекватные формы реагирования в конфликтных ситуациях в комплексной программе профилактики асоциального поведения подростков.

Ключевые слова: подростковый возраст, конфликт, конфликтная ситуация, асоциальное поведение, профилактика асоциального поведения.

Кожному віковому періоду властиві свої проблеми, які людині доводиться долати, але криза підліткового періоду багато в чому відрізняється від усіх інших. Своїми масштабами, драматизмом сюжету і кількістю втягнутих у нього персонажів криза нагадує